

טיוטא

מסמך רקע

**"מודל ירושלים החצויה 1948 – 1967"
["מודל הקו-העירוני"]**

יוסי לנגוצקי (אל"מ, מיל.)

אוגוסט 2008

(מפקד הסיירת הירושלמית במלחמת ששת-הימים)

מבוא

מטרת המודל להציג ולהמחיש לצופים את:

- א. נושא "הקו-העירוני" שחצה את ירושלים, מתום מלחמת העצמאות ועד לראשית מלחמת ששת-הימים, בירושלים;
- ב. מהלכי 3 החטיבות ששחררו את ירושלים. בהעדר ביטוי פיזי במודל התלת-מימדי גופו, לשטח הלחימה של חטיבת שריון "הראל" (10), יש לתת למהלכיה ביטוי הולם, מסונכרן עם מהלכי שתי "החטיבות האחיות", בסרט שיוצג, במקביל, ע"ג המסך שברקע המודל.
- ג. להלן רשימת נספחים מצורפים, שימשו כבסיס (בנוסף לחומרים אחרים), כבסיס למצגת האודיו-ויזואלית של המודל:
 1. מפת מודל – הקו העירוני, ספטמבר 2007 (קנ"מ 1:500), יוסי לנגוצקי (כוללת קווי גבול, תחום מוצבים, סימון עמדות, גבולות הגזרות וכד').
 2. "המלחמה על ירושלים – לו"ז משולב", אוקטובר 2007 (8 עמ'), יוסי לנגוצקי (קובץ).
 3. סד"כ צה"ל – במרחב ירושלים 050700, יוני 1967.
 4. פריסת צה"ל – במרחב ירושלים 050700, יוני 1967.
 5. סד"כ צע"י – במרחב ירושלים 050700, יוני 1967.
 6. פריסת צע"י – במרחב ירושלים 050700, יוני 1967.
 7. שמות עמדות צה"ל וצע"י – בקו-העירוני, 1967.
 8. אובייקטים לזיהוי/הדגשה במצגת;
 9. מצבה הבטחוני של ירושלים לאחר מלחמת העצמאות (22 עמ'), מאי 2007 – יוסי לנגוצקי.
 01. תצ"א אנכי של ירושלים – 20 יוני 1967, תקליטור.

א. מלחמת העצמאות:

שחרור ירושלים במלחמת ששת הימים הינו למעשה מהלך הסיום של קרבות מלחמת העצמאות בירושלים, כשפרק "הקו העירוני", הינו למעשה פרק הביניים שבין שתי המלחמות.

המלחמה על ירושלים (1947-1948) הייתה הקשה והמכרעת שבקרבות "מלחמת העצמאות". נטלו בה חלק כ- 13,000 לוחמים. המלחמה בירושלים נמשכה שנה תמימה (29 נובמבר 1947 עד 30 לנובמבר 1948), כשהעיר נצורה לחלוטין, במשך כחודשיים ומחצה (24 מרץ עד 5 יוני 1948). מספר הנופלים בקרבות ירושלים, הגיע ל-2009, מהם 1584 לוחמים ועוד 425 אזרחים, שהם כשליש מסך הנופלים בכל מערכות מלחמת העצמאות.

התיקו וחוסר ההכרעה בקרבות הקשים שבעיר ובדרכים המוליכו ת עדיה, אליהם הצטרף הצבא הסדיר הירדני ("הלגיון הערבי"), ביום 17 למאי 1948, בא לביטוי בהסכמי "הפסקת האש" (30 נובמבר 1948) ו"הסכם שביתת-נשק" שנחתם בינינו לבין ירדן (3 אפריל 1949), בהסכמים אלה, נקבע קו, הוא "הקו העירוני", כקו גבול החוצה את ירושלים, למחצית מזרחית, שכללה את העיר העתיקה – היא "העיר המזרחית" (ירדנית) ולמחצית מערבית היא "העיר החדשה" – ירושלים הישראלית. יציין, כי השטח היהודי היחידי, שנפל בידי הערבים במלחמת העצמאות בירושלים, הינו "הרובע היהודי".

ב. "הקו העירוני"

"הקו העירוני", שהיה, למעשה, קו הגבול שבין ישראל לירדן, בתחום העיר ירושלים נקבע לאור מצב פריסת כוחות שני הצדדים, במרחב העיר, ביום 30 לנובמבר 1948, המועד בו נחתם הסכם שביתת הנשק הכנה, בין מפקדי הצבאות של שני הצדדים, מפקד החטיבה הירושלמית, משה דיין מחד, ומפקדה הירדני של ירושלים, עבדאללה א-תאל מאידך.

"הקו העירוני", השתרע לאורך של כשבעה ק"מ, מסנהדריה שבצפון העיר ("מוצב גבעת התחמושת") עד לרמת-רחל שבדרומה של העיר ("מוצב הפעמון"), קו הגבול שתחם, בינינו לבין הירדנים, מחוץ לעיר גופא, ב"פרוזדור", כונה "הקו הכפרי".

הסכמי שביתת הנשק, הגדירו שני אזורים בירושלים, כ"שטחים מפורזים", האסורים בכניסת כוחות צבאיים, כשהם מצויים בתוך האו"ם. איזורים אלה כללו מבחינה צבאית את שני השטחים החיוניים, השולטים על ירושלים.

בצפון העיר: "השטח המפורז" של הר-הצופים, בו פעלו עד למלחמת העצמאות, כל מוסדות האוניברסיטה העברית בירושלים, כמו כן בית החולים "הדסה".

בדרום העיר: נקבע איזור "ארמון הנציב", שכלל גם את חוות הלימוד ואת הקולג' הערבי, כ"שטח מפורז". יצוין כי "ארמון הנציב" שימש כמשכנו של "הנציב העליון" האנגלי, בתקופת המנדט הבריטי כשבהמשך הפך למשכן האו"ם במזרח התיכון.

תחום "הקו העירוני", נקבע ע"י 2 קוים מקבילים, פחות או יותר, האחד בצד הישראלי ואילו השני בצד הירדני, שביניהם מצויה רצועה, ברוחב משתנה של 20-300 מ', שהיוותה את "שטח ההפקר" שבין 2 הצדדים. לאורך הקוים שמשני צידי רצועה זאת, הקימו שני הצדדים מערכת ביצורים (בד"כ מבני מגורים שבוצרו), בהם שהו ומהם פעלו הכוחות הישראליים והירדנים, כל מהלך השנים 1948-1967.

בנוסף לעמדות שבוצרו לאורך קו 2 הצדדים, הרווה "שטח ההפקר" במכשולים למיניהם: מערכות מסובכות של גדרות תייל, שדות מוקשים, תעלות למיניהן, "שיני דרקון" נ"ט ועוד.

אזרחי שכונות המגורים הסמוכות לקו, התגוררו לא-אחת בטווח דיבור מהתושבים והחייילים הערבים שבצדו השני של הקו. במהלך השנים חלה "זחילה" של אזרחי השכונות אל תוך מבנים שבתחום "שטח ההפקר", נושא שעורר מחלוקות לא מועטות בין הצדדים.

ביולי 1951, נחתם עם הירדנים, "הסכם איכלוס הבתים" שבא לאפשר, מגורים מוסכמים במבנים שבשטח ההפקר (בעיקר בשכונת מוסררה).

חרף המכשולים המרובים של רצועת "שטח ההפקר", חצו לא אחת בעלי חיים ואזרחים, ערבים ויהודים כאחת, שטח זה, אל הצד השני של הגבול. מעשים אלה, גרמו לא-אחת, לתקריות אש ונפגעים ובהמשך לפרויקטים להשבת "המסתננים". בנקודות מסויימות, הקים צה"ל בסמוך ל"קו העירוני" מסכים (חומות בגובה 12 מ') להגנה בפני אש-צלפים, שנורתה לא-אחת אל תוך שכונות המגורים הסמוכות לקו.

האינטרס המשותף שלנו ושל הירדנים, למנוע התלקחות שעלולה להתפתח לקרבות של ממש והרצון למנוע ככל האפשר נפגעים מקרב האזרחים שהתגוררו בסמוך ל"קו העירוני", הביאו להקמת מנגנוני תיאום בין הצדדים. לאורך כל שנים אלה, פעלה ועדת שביטת נשק ישראלית-ירדנית, (ועש"ן) בחסות האו"ם שהתכנסה לעתים מזומנות ובעתות חירום, על מנת לפתור בעיות שונות שנוצרו בין הצדדים, כשהמטרה הרשמית הייתה למנוע להבות מיותרות. בשנים מסויימות, התקיימו מגעים ישירים (ללא האו"ם) בין הצדדים, כולל הפעלת קו טלפון ישיר (נל"נ) בין מפקד החטיבה הירושלמית לבין המפקד הירדני של ירושלים המזרחית.

חרף כל המאמצים, למניעת התלקחויות לאורך הקו, אירעו לא אחת תקריות אש, שראשיתן בירי ירדנים אל אזרחים וחיילים ישראלים שבאזור הקו.

מבין תקרות האש נציין:

יוני 1954 ← 4 ימי קרב, לאורך הקו העירוני, כתוצאה מירי ירדני. מצדנו נפלו בתקרות 4 הרוגים ועוד 24 פצועים. במהלך ימי קרב אלה פונו למעלה מ-100 אזרחים מקרבת הקו-עצמו.

אוקטובר 1955 ← ירי ממ וצב ירדני, לסיור של כנס ארכיאולוגי שהתקיים ברמת-רחל. מצדנו נפלו 4 הרוגים ו-16 פצועים.

מאי 1958 ← צליפות לשכונת מוסררה והרג 3 חיילים. ועוד ועוד.

מערך הצבא הירדני, התבסס, באותן שנים בתחום-ירושלים על חטיבת חי"ר – סדירה (לא אחת מתוגברת) שהייתה פרוסה, בתחום ירושלים כלהלן:

א. מערך של כ-250 מבנים שבוצרו, לאורך "הקו העירוני", מהם אוישו דרך קבע כ-30 מבנים.

ב. כעשרה מוצבים מבוצרים, מרביתם פלוגתיים, שמוקמו, בתוואי שטח שולטים, בתחום שמהקו ועד לכ-1000 מ', מזרחה ממנו. תקרית בהר הצופים עם 4 הרוגים וקולונל פלינט מהאו"ם.

אשר לצה"ל:

האחריות הביטחונית לתחום ירושלים ו "הפרוזדור" המוליך אליה, היה של חטיבת (מחוז) חי"ר – 16, שהייתה חלק מ"פיקוד מרכז".

"החטיבה הירושלמית" הייתה חטיבת מילואים, שהופעלה ע"י מפקדה ומטה סדיר. אחריות החטיבה הייתה הן לבטחון השוטף במרחב ירושלים ו "הפרוזדור", הן למגננה מיידית, במקרה של תוקפנות ירדנית אפשרית ונטילת חלק בלחימה שלאחר שלב המגננה, שאליה היו אמורים להצטרף כוחות סדירים. פתרון לא מוצלח.

חטיבה זאת (למעשה סד"ג של אוגדה) מנתה כ- 15,000 לוחמים שכללו את המרכיבים הבאים:

- ← **חטיבת חי"ר 16:** שכללה 4 גדודי חי"ר ועוד יח' חטיבתית. ת"פ: פלוגת טנקים מתוגברת (שרמן M1) מגדוד השריון הפקודי.
- ← **חטיבת מחוז 16:** שכללה 4 גדודי חי"ר ועוד יח' חטיבתית.
- ← **הגנה מרחבית:** גוש, שכלל למעלה מ-30 ישובי "הפרוזדור".
- ← **הג"א:** יחידות ההגנה האזרחית של ירושלים, שפעלו בשת"פ עם הגופים הלוגיסטיים של עיריית ירושלים.

בנוסף לכל אלה, פקדה "החטיבה הירושלמית" כל אותן שנים, על שני מרכיבים, יחודיים, נוספים, כלהלן:

מערך "הקו העירוני"

קו זה אויש ע"י פלוגה (90-60 לוחמים), כולל נשק מסייע, פלוגתי וחטיבתי, שפעלה מ-20-8 עמדות שמוקמו, במבנים שבוצרו, לאורך הקו. עמדות אלה נחלקו לעמדות-קבע, עמדות לילה ולעמדות שאוישו לצורך מתן סיוע לפטרולים שנעו לעתים מזומנות לאורך הקו ו /או סייעו לשיירה ל "הר הצופים". משימתן העיקרית, בנוסף להפגנת הריבונות, הייתה קיום תצפיות, מניעת הסתננות לשטחנו ו"מכות נגד מקומיות" במקרה של תקריות אש, שאירעו לא-אחת. בחלק מעמדות אלה, הותקנו מטענים מיוחדים, לצורך שיגור והריסת עמדות-אויב, בעתות מלחמה ("מטעני לסקוב").

הפלוגות שאיישו את "הקו העירוני" ופעלו ת"פ "החטיבה הירושלמית", כללו, חילופין של כוחות סדירים וכוחות מילואים, ששירתו לאורך הקו במחזורים חודשיים. מפקדת "הקו העירוני" מוקמה באבו-טור, במבנה המכונה כיום "בית נחמיה".

"הר הצופים"

שטח מפורז זה, הוחזק ע"י 120 לוחמים, שהתחזו לצורך שמירת הסכמי שביתת-לשטרים;

לוחמים אלה הגיעו לשרת בהר הצופים, במחזורים חודשיים, בחילופין של פלוגות סדירות ופלוגות מילואים. כל זאת תחת פיקוד גרעין קבוע, של של אנשי קבע וסדיר.

הקשר התחבורתי בין מתחם הר הצופים, למעשה שהיה מובלעת ישראלית, בתחום השטח הירדני (כ-1.5 ק"מ מהשטח הישראלי), לירושלים היהודית, התקיים באמצעות שיירות דו-שבועיות, שהתנהלו בין "שער מנדלבאום" ל"הר הצופים", בחסות האו"ם, כשהשיירות מלוות מאובטחות בנסיעתן ע"י כוח ירדני.

נושא השיירות היווה לא-אחת אבן מחלוקת בינינו לבין הירדנים, אם כתוצאה מחשדות הירדנים שאנו "מבריחים" אמל"ח להר, אם כתוצאה מאירועים שונים שלא היו קשורים בשיירה, שבגינם ניסו הירדנים לדחות או לעכב את מועדי השיירות. ואכן, "הוברח" אמל"ח רב אל המתחם (תול"רים, תותחי 20 מ"מ).

לא-אחת, נערך צה"ל לאפשרות של פריצה בכח אל הר-הצופים, כשהוא מייעד לכך סד"כ של 2 חטיבות חי"ר ושריון סדירות, תוך שיתופה של "החטיבה הירושלמית", במבצע המיועד.

מתחם "הר הצופים" עצמו, טופל כל השנים, ע"י צה"ל כיעד אפשרי לניסיון מחטף ירדני, ומכאן תשומת הלב המועדפת שניתנה לו מכל ההיבטים האפשריים.

במהלך השנים התפתחה ב"הר הצופים" מסורת ותרבות חיים ייחודית, ש"נשלטה" ע"י גרעין הקבע של ההר.

כוננות:

"החטיבה הירושלמית" – נערכה לתגבור הסד"כ השוטף, שכלל את פלוגת "הקו העירוני" ואת פלוגת "מתחם הר הצופים", ע"י כוחות נוספים שהיו אמורים להיות מגויסים, לפי קריאה כלהלן:

- * פלוגת חי"ר, של אחד מגדודי החי"ר של חט' 16 – תוך 6 שעות.
- * פלוגת חי"ם, של אחד מגדודי החי"ר של חטיבת (מחוז 15) – תוך 6 שעות.
- * גדוד חי"ר, סדיר ו/או גדוד צנחנים סדיר (מפקוד מרכז) – תוך 8 שעות.
- * פלוגת שריון, סדירה – תוך 8 שעות.
- * חיל האוויר – בכוננות מיידית.

נספח 3

סדר כוחותינו בקרב על ירושלים 5 – 7 יוני 1967

חט' 10, ("הראל"), שריון (מילואים)	חט' 55, חי"ר מוצנח (מילואים)	חט' (מחוז) 16, חי"ר (מילואים)
מפקדת חטיבה גד' טנקים 95 גד' חרמ"ש 104 גד' חרמ"ש 106	מפקדת חטיבה גד' חי"רם 28 גד' חי"רם 66 גד' חי"רם 71	מפקדת חטיבה גדודי חי"ר 62 גדודי חי"ר 68 גדודי חי"ר 161 גדודי חי"ר 163 גדודי חי"מ 953 גדודי חי"מ 954 גדודי חי"מ 962 גדודי חי"מ 963 יח' סיור חטיבתית יח' 267 / "מצוף" (הר הצופים) גמ"כ 346 גמ"כ 331
יח' סיור חטיבתית גד' מחמ"ת 344 פלא' הנדסה 286	יח' סיור חטיבתית	יח' חטיבתיות מערך הג"א מערך הגמ"ר
יח' חטיבתיות	יח' חטיבתיות	ת"פ: מחצית פלוגת טנקים נ' (8) / גש"פ 182 גד"ש 857 2 פלא' פלסים/ גד' 262 1 פלא' הנדסה/ גד' 603 צמ"ה מג"ב/מרחב תיכון
ת"פ: פלא' טנקים צנטוריון (12) יח' "דוכיפת" (9 שריוניות)	ת"פ: מחצית פלוגת טנקים נ' (10) / גש"פ 182 <u>בשלב שלאחר ההבקעה:</u> יח' סיור חטיבה 80 2 פלא' טנקים, גד' 95/חט' 10 2 פלא' גמ"כ חט' 80	
סה"כ: 73 טנקים 9 שריוניות	סה"כ: 10 טנקים	סה"כ: 8 טנקים

נספח 4

פריסת צה"ל במרחבי ירושלים 051200 יוני 1967

(כל הכוחות – יח' מילואים)

חט' 16	גד' חי"ר 163	פלוגה	אזור שער הגיא
חט' 16	גד' חי"ר 163	פלוגה	מעלה החמישה
חט' 16	גד' חי"ר 163	פלוגה	אבו גוש
חט' 16	גד' חי"ר 163	2 פלוגות	מבשרת ציון
חט' (מחוז) 16	גד' חי"מ 591	גדוד	נוה אילן
חט' 16	גד' חי"ר 68	גדוד	צובא (עתודה חט')
חט' (מחוז) 16	גד' חי"מ 954	גדוד	עמק ציון (בית הכרם)
חט' 5	-----	פלוגה	הר הצופים
חט' 16	גד' חי"ר 62	פלוגה	סנהדריה
חט' 16	גד' חי"ר 62	2 פלוגות	הר הרצל
חט' 16	גד' חי"ר 16	פלוגה	מסנהדריה עד רמת רחל "הקו העירוני"
חט' (מחוז) 16	גד' חי"ר 954	פלוגה	אבו טור
חט' 16	גד' חי"ר 16	פלוגה	מנחת
חט' 16	("הסיירת הירושלמית")	יח' סיור חט'	סטף
פקוד מרכז	(פל' הטנקים הירושלמית)	פל' גש"פ 182	סטף
חט' 16	גד' 62	פלוגה	חבל עדולם
חט' (מחוז) 16	גד' חי"ר 963	גדוד	חבל עדולם

נספח 5

מערך הצבא הירדני 051200 יוני 1967 באזור ירושלים

(לא כולל חת"מ)

חט' חי"ר 3	גדוד 4	פלוגה	הגבעה הצרפתית
חט' 3	גדוד 4	פלוגה	גבעת המבחר
חט' 3	גדוד 4	פלוגה	בי"ס לשוטרים/גבעת התחמושת
חט' 3	גדוד 4	מח'	איגוד המבטוחה
חט' 3	גדוד 2	פלוגה	הקו העירוני (שייך-ג'ארח-מוסררה)
חט' 3	גד' 8	פלוגה	העיר העתיקה
חט' 3	גד' 8	פלוגה	אבו-טור
חט' 27	גד' 31	פלוגה	הר ה
חט' 27	גד' 31	מחלקה	הר הנותב
חט' 27	גד' 31	פלוגה	אבו דיס/עזריה
חט' 31	גד' 8	כתה	ארמון הנציב (צפון)
חט' 3	גד' 8	פלוגה	הנקניק
חט' 29	גד' 39	פלוגה	הפעמון
חט' 29	גד' 39	מחלקה	ג'אבל אבו-רונע'ויים
חט' 29	גד' 39	פלוגה	מר אליאס

נספח 7

שמות עמדות צה"ל וצע"י בתחום ירושלים 1967

1	פאג"י	7	בית הרעפים האדומים
2	גן הירק	8	בית הקשתות
3	אברהמוב	49	בית הקומותיים
4	בית המק	53	בית אנואר נוסייבה
5	מנדלבאום	60	בית המועצה המוסלמית
6	מיסיון	70	בית טזיז
7	מול המיסיון	73	בית שטייניץ
8	תורג'מן	84	מע"צ
9	מרתף	86	המשולש
10	מג'ב		"הקופים" (הבית הורוד)
11	נוטר-דאם	102, 3	שער שכם
12	אורתודוכסים	115	המטפס
13	הר צין	116	החבית
14	בית הכיתה	117	השער החדש
15	אריה	122	פסט.
16	אבו-טור (מפקדת הפלוגה)	138	מגדל דוד
17	לולב	144	הפינה
18	בית בודד	145	שער ציון
19	רמת רחל	165	הפחים
		169	הברוש
		170	הסמרטוטים
		171	הפילבוקס (הר-ציון)
		172	היוטה
		186	הפליבוקס (אבו-טור)
		192	בית התריסים הצהובים
		206	בית המחלקה
		210	אריה (ירדני)
		211-216 218	שבעת הבתים
		237	לולב (הירדני)

נספח 8

אובייקטים לזיהוי, במצגת, ע"ג המודל + מסך

- א. קוי הגבול שביתת הנשק ("שטח ההפקר").
- ב. עמדות: צה"ל/לצע"י ← זיהוי + שם קוד.
- ג. מוצבים: צע"י/צה"ל ← זיהוי + תחום וגודל הכח.
- ד. פריסת סד"כ: צע"י וצה"ל ← גבולות גזרות.
- ה. שטחים מפורזים:
- * ארמון הנציב – חוות הלימוד.
 - * הר הצופים – כולל מסלול השיירה.
- ו. מיקום מפקדות עיקריות : שנלר, אולה, אוליה דה-רוטשילד, בית ההסתדרות, רח' צפניה, רח' יואל.
- ז. אתרים מרכזיים להתמצאות: שכונות, מבנים.